

Doniyor XUDOYBERGANOV,
 Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
 E-mail: d_xudoyberganov@mail.ru
 Tel.: +998 93 922 29 90

FarPI dotsenti, p.f.n., N.Shaxodjayev taqrizi asosida

KOGNITIV KOMPETENSIYA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV FAOLIYATINING MUHIM TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich maktab o'quvchilarini o'qitish uchun kognitiv kompetensiyani shakllantirish muammosi, yosh o'quvchilarda kognitiv motivatsiya va o'rganishga qiziqishni shakllantirishning eng muhim vositalaridan biri bo'lgan og'zaki vazifalar tushunchasi va turlari, darsni qiziqarililigini ta'minlash usullari yoritib berilgan. Shuningdek mavzu yuzasidan zarur taklif-tavsiyalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, ta'limning kognitiv motivlari, o'quv faoliyati, boshlang'ich maktab o'quvchilari, kognitiv faoliyat, pedagogik mahorat.

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье освещена проблема формирования познавательной компетенции для обучения младших школьников, понятие и виды словесных заданий, являющихся одним из важнейших средств формирования познавательной мотивации и интереса к обучению младших школьников, способы обеспечения интересности урока. Также были высказаны необходимые предложения и рекомендации по теме.

Ключевые слова: Компетентность, познавательные мотивы обучения, учебная деятельность, младшие школьники, познавательная деятельность, педагогическое мастерство.

COGNITIVE COMPETENCE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF ELEMENTARY PUPILS

Annotation

The article highlights the problem of the formation of cognitive competence for the education of primary school pupils, the concept and types of verbal tasks, one of the most important tools for the formation of cognitive motivation and interest in learning in young students, methods for ensuring lesson fun. As well as the necessary suggestions on the topic-recommendations are expressed.

Key words: Competence, cognitive motives of education, educational activity, primary school students, cognitive activity, pedagogical skill.

Kirish. Ta'lim jarayoni - bu o'quvchilarning o'quv faoliyatining shakllanish darajasi bilan bog'liq bo'lgan murakkab shaxsiy ta'lim, ijtimoiy muhitda va oilada qabul qilingan ijtimoiy rivojlangan axloqiy qadriyatlarga asoslangan ta'limotning ob'ektiv ahamiyatini anglashni, ta'limning sub'ektiv ahamiyatini tushunishni o'z ichiga oladi.

Ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy jamiyatning shaxsga bo'lgan talablari tashabbuskor, mas'uliyatli, malakali va kommunikativ qobiliyati rivojlangan odamlarga katta ehtiyojni ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, maktab o'quvchisining kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar nafaqat yuqori darajadagi fundamental bilimni, balki funksional savodxonlik darajasidagi bilimlarni ham o'z ichiga oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limning yangi avlod standartlari o'quvchilarning umumiy madaniy, shaxsiy va kognitiv rivojlanishini ta'minlashi, shuningdek, asosiy kompetensiyalarni, shu jumladan kognitiv kompetensiyasini shakllantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ushbu maqsadlar zamonaviy jamiyatda tez o'zgarib turadigan sharoitlarga moslashuvchanlikni talab qiladigan, bilim olish qobiliyati muvaffaqiyatli hayot va kasbiy faoliyat uchun asosiy mahorat asosiga aylanishini tushunishga asoslangan.

Umumiy madaniy rivojlanish o'quvchilarda keng dunyoqarashni, madaniyat, san'at, tarix asoslarini, boshqa milliy va madaniy an'analarni tushunishni shakllantirishni qamrab oladi. Bu turli xil bilimlarni idrok etish va jamiyatdagi farqlarga nisbatan bag'rikenglik munosabati uchun barqaror asos yaratishga yordam beradi. Shaxs rivojlanishi atrofda dunyoga va boshqa odamlarga nisbatan qadriyat munosabatini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Bunga o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi boshqarish, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat qobiliyatlarini rivojlantirish kiradi. Ijodkorlik, stressga chidamlilik, moslashuvchanlik kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirish ham ushbu jihatning muhim tarkibiy qismi sanaladi.

Kognitiv kompetensiya haqida to'xtalishdan oldin kompetensiya so'ziga qisqacha ta'rif berish joiz. S. I. Ojegovning lug'atiga ko'ra "kompetensiya" quyidagi ma'nolarni anglatadi:

- 1) kimdir yaxshi tushinadigan savollar doirasi;
- 2) kimdir vakolatlari doirasi, huquqlari.

Kompetensiyaga egalik - ma'lum bir sohada yuqori bilimga ega, malakali obro'li mutaxassis.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining kognitiv kompetensiyasi - bu o'quvchining shaxsiy - o'quv xususiyatlari to'plami bo'lib u yaxlit semantik hamda universal ta'lim faoliyati va qobiliyatlardan tarkib topadi. Ushbu fazilatlar ijtimoiy - shaxsan muhim soha sharoitida ta'lim faoliyati natijasida bilan shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompetensiyasi - bu bolaning shaxsining turli jihatlari va elementlarini birlashtirgan ajralmas sifat hisoblanadi. Ushbu murakkab tushuncha nafaqat kognitiv, ya'ni aqliy, jihatlarni, balki shaxsning boshqa sohalarini, masalan, qadriyatli, motivatsion, hissiy va axloqiy tarkibiy qismlarini ham o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisida kognitiv kompetensiyani muvaffaqiyatli shakllantirishi uchun, maktab boshlangunga qadar unda ijtimoiy-psixologik kompetensiya shakllangan bo'lishi kerak. Ijtimoiy-psixologik kompetensiya-maktabgacha yoshdagi bolalarda boshqa bolalar, o'qituvchilar bilan muloqot qilishlari natijasida shakllanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi

sinfidafi boshqa o'quvchilar bilan munosabatlarni o'rnatish usullariga ega bo'lishi, bolalar jamoasiga tez kira olishi, boshqalar bilan birgalikda harakat qilishi, sinfdoshlarini tushunishi va o'zini himoya qilish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Kognitiv kompetensiya o'z ichiga quyidagi ko'nikmalarni oladi:

maqsadni belgilash va unga erishishni tashkil qilish qobiliyati, o'z maqsadini anglash qobiliyati;

o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish, tahlil qilish, refleksiyalash, o'zini o'zi baholashni tashkil qilish;

atrofida yuz berayotgan hodisalarning sabablarini izlash, o'rganilayotgan muammo bilan bog'liq tushunchalarini yoki tushunmovchiliklarni aniqlay olish qobiliyati;

kognitiv vazifalarni belgilash, uni hal qilishning zarur vositalari va usullarini tanlash, natijalarni tavsiflash, xulosalarni shakllantirish qobiliyati;

o'quv faoliyati jarayonini batafsil va qisqartirilgan nazorat turlarini amalga oshirish qobiliyati.

Kognitiv rivojlanish esa, axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bu yerda muhim jihat-yangi mavzularni mustaqil ravishda o'rganish, ma'lumotlarni yetarli darajada baholash va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish deb belgilangan. Bunga axborot savodxonligini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash qobiliyati kiradi.

Shunday qilib, yangi standartlarga muvofiq ta'limning maqsadi nafaqat bilimlarni uzatish, balki zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va fazilatlariga ega o'quvchilarni shakllantirish bo'lib, bu yerda kognitiv qobiliyati asosiy kompetensiya vazifasini bajaradi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf bosqichi - bu ta'lim faoliyatining eng jadal shakllanish davri bo'lib, uning xarakteri va samaradorligiga shaxsning rivojlanishiga bevosita bog'liqdir. O'qishda yaxshi natijalarga erishish, o'z qobiliyatlarini anglash va turli vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish o'quvchini maktabda ta'lim jarayonida faol qatnashishi uchun zarur bo'ladigan kompetensiya turlarini shakllantirishga yordam beradi. O'z-o'zini anglashning ushbu yangi jihati, nazariy reflektiv fikrlash bilan bir qatorda, ma'lum bir yoshdagi bolalar rivojlanishining asosiy bosqichi hisoblanadi.

Kognitiv kompetensiya o'quvchilarning ta'limiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning ongli tajribasi sifatida 2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limini modernizatsiya qilish strategiyasida belgilangan asosiy ta'lim kompetensiyalari orasida muhim o'rin tutadi.

Kognitiv kompetensiya - bu insonning bilim olish, bilimlarni egallash, qayta ishlash va undan foydalanish, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish qobiliyati bo'lib u quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Fikrlash: tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish, mavhumlashtirish, taqqoslash, tasniflash, muammolarni hal qilish qobiliyati.

Xotira: ma'lumotni saqlash va ko'paytirish qobiliyati.

Tasavvur: yangi tasvirlarni yaratish qobiliyati.

Nutq: fikrni tushunish va ifoda etish qobiliyati.

O'quv faoliyati va o'quv hamkorligini tashkil etishning mazmuni va shakllari o'quvchilarning motivatsiyasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. O'quvchilarning o'quv jarayoniga ijobiy munosabati faqat o'quv predmeti mazmunini idrok etish va qayta ishlash, shuningdek undan keyingi foydalanish maktab o'quvchilarining faol o'quv faoliyati bilan ta'minlanganda paydo bo'ladi. Talabning aqliy faoliyatini faollashtirish uning yo'nalishini o'zgartirish, unga yanada yo'naltirilgan, intensiv xarakter berish, ya'ni fikrlarni joylashtirishning keyingi jarayoniga sifatli o'zgarishlar kiritish demakdir.

Biz yosh o'quvchilarda kognitiv motivatsiya va o'rganishga qiziqishni samarali shakllantirishda quyidagilar muhim omillardan biridir:

1) maktabdagi o'quv jarayonining gumanistik, ijodiy, ijobiy, hissiy jihatdan qulay tabiati;

2) o'qituvchining ta'lim jarayoniga individual, sub'ekt-faoliyat va integrativ yondashuvlardan birgalikda foydalanishi;

3) o'quv ishining individual sur'atini, kognitiv faoliyatning turli shakllari va usullarini talabani tanlashni ta'minlaydigan rivojlanayotgan, moslashuvchan va o'zgaruvchan muhitni yaratish;

4) o'quvchining bilim faoliyati o'qituvchi tomonidan to'liq tartibga solinmagan taqdirda, o'quvchining bilim ob'ektlari bilan faol o'zaro ta'sirini tashkil etish, o'z taqdirini o'zi belgilash imkoniyati;

5) o'qituvchining pedagogik faoliyati uslubining moslashuvchanligi, talabalar bilan pedagogik muloqotning demokratik tabiati;

6) darsda faol o'qitish usullaridan foydalanish, o'qitishning dialogik shakllari, o'quv materialining hissiy to'yinganligi, nostandart vaziyatlarda bilimlarni qo'llashni talab qiladigan vazifalarni kiritish va kognitiv faoliyat usullarini ijodiy qayta qurish;

7) bolaning bilim tashabbusi va mustaqilligining namoyon bo'lishini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, introspeksiyaning talab qiladigan dars va vazifalarning aks ettiruvchi bosqichini joriy etish;

8) talabning kognitiv faoliyatida muvaffaqiyat holatlarini yaratish.

Agar o'qituvchi talabalarni muammoli vaziyatlarni hal qilish uchun muammoli vaziyatga qo'ysa, mustaqil xulosa chiqarganda, o'rganilgan materialni yangi aloqalarda baholasa, o'rganish uchun ichki, yetarlicha barqaror motivatsiya shakllanadi. Bunday holda, bilim va ko'nikmalar ta'limning yakuniy maqsadi emas, balki har bir o'quvchining ijodiy faoliyati va o'zini o'zi anglash vositasi hisoblanadi. Bularning barchasi o'quvchilarni tahlil qilish, bilish va faoliyatning umumiy usullari, tamoyillari va usullarini o'zlashtirishni talab qiladi. Ushbu texnikani o'zlashtirish nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga, balki o'quvchilarning bilim qiziqishini rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama. O'quvchilarda kognitiv kompetensiyani shakllantirish ta'limning ustuvor maqsadlaridan biridir. Biroq, o'quv va kognitiv faoliyatga, uni shakllantirish va faollashtirish usullariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkazilganiga qaramay, umumiy ta'lim ko'nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalarining ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ko'plab boshlang'ich maktab o'qituvchilari boshlang'ich ta'limning yangi maqsadlariga yo'naltirishda qiynalmoqda. Hali ham asosiy e'tibor bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan. Natijada, boshlang'ich maktab o'quvchilari nafaqat haqiqiy, balki yangi, nostandart o'quv va amaliy vaziyatlarda ham o'quv vositalarining imkoniyatidan foydalana olmaydilar. Ushbu fakt bir necha bor pedagogik amaliyot va turli darajadagi ta'lim sohasidagi monitoring bilan tasdiqlangan.

Boshlang'ich maktab yoshida eng muhim bilim jarayonlarini rivojlantirishda ijobiy dinamika mavjud. E'tibor bering, kognitiv universal ta'lim harakatlarining shakllanishi yuqori aqliy funktsiyalarni — xotira, e'tibor, tasavvurning o'zboshimchaliklarini rivojlantirishni talab qiladi. Kichik maktab o'quvchisi ko'rgan yoki eshitgan narsalarini xotirada saqlashga imkon beradigan, ilgari qabul qilingan narsadan tashqarida bo'lgan narsani tasavvur qilishga imkon beradigan maxsus

harakatlarga ega bo'lishni o'rganadi. Shunday qilib, yosh o'quvchining e'tibori maktabgacha yoshdagi davrga nisbatan ko'proq barqarorlik va o'zboshimchalik bilan ajralib turadi.

Boshlang'ich maktab yoshida ixtiyoriy xotira ham kognitiv kompetensiyaning shakllanishiga tayanadigan funktsiyaga aylanadi. Ushbu kognitiv jarayonning o'quv faoliyatidagi yetakchi roli bolani xotirasini rivojlantirish zarurligini tushunishga, uni tartibga solish va ongli ravishda boshqarish imkoniyatini o'zlashtirishga olib keladi.

Boshlang'ich maktab o'quvchisi uchun tasavvur shaxsiy amaliy tajribadan tashqariga chiqishning bir usuli va ijodkorlik va ijodkorlikni rivojlantirishning eng muhim shartidir. Bundan tashqari, boshlang'ich maktab yoshida bolalar o'z harakatlarini rejalashtirish, qaror qabul qilish va samarali xotira strategiyalarini tanlashda foydalanadigan metakognitiv qobiliyatni rivojlantiradilar. Biroq, boshlang'ich maktab davrida xotira, e'tibor, fikrlash va tasavvurning rivojlanishi, shuningdek, ta'lim va kognitiv kompetensiyaning shakllanishi ta'lim faoliyatida ro'y beradi, bu bola rivojlanishining ushbu bosqichida yetakchi faoliyat turiga aylanadi. Bu boshlang'ich maktab yoshidagi rivojlanishning eng muhim muammolarini hal qilishga imkon beradigan o'quv faoliyati, ya'ni o'rganish motivlarini shakllantirish, barqaror bilim ehtiyojlari va qiziqishlarini rivojlantirish, shuningdek samarali o'qitish texnikasi va ko'nikmalarini rivojlantirish, o'rganish zarur. O'rganish ta'siri ostida hodisalarning tashqi tomonini bilishdan ularning mohiyatini bilishga, tafakkurda muhim xususiyatlarni aks ettirishga bosqichma-bosqich o'tish mavjud bo'lib, bu birinchi umumlashmalar, elementar xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu asosda bolada ilmiy tushunchalar shakllana boshlaydi, kundalik tushunchalardan farqli o'laroq, uning tajribasi asosida maqsadli ta'lim rivojlanadi.

Xulosa. Boshlang'ich maktab yoshi kognitiv kompetensiyani shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi, chunki bu yoshdagi barcha faoliyat turlari, shu jumladan o'quv faoliyati kognitiv sohaning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Diqqat, xotira, tasavvur, idrok ko'proq o'zboshimchalik xususiyatiga ega bo'ladi. Bola ularni mustaqil boshqarish usullarini o'zlashtiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv kompetensiya ijtimoiy-psixologik kompetensiya asosida shakllana boshlaydi degan xulosaga kelish mumkin. U zarur nazariy bilimlarni o'zlashtirishi va ularni muayyan masalalar va muammoli vaziyatlarni hal qilishda muvaffaqiyatli qo'llay olishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son
2. Azizov A. Kognitiv ko'nikma ta'limning asosiy kompetensiya sifatida. TDPU ilmiy axborotlari, 2022 yil (2-son), 12-17 b.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. /С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова.- М., 1989. - 650с.
4. Pedagogik atamalar lug'ati // R.X. Djuraev va boshqalar.- "Fan" nashriyoti. Tashkent.-2008. 198 - b.105-sahifa.
5. Смирнова Е. О. Формирование социально-психологической компетентности у детей младшего школьного возраста // Дошкольное воспитание. 2019. № 11. С. 65-72.
6. Эриксон Э.Г. Детство и общество. /Э.Г.Эриксон-СПб.: Речь, 2000.- 416с.